

*Глуценко В. А.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**Роман В. В.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**Руденко М. Ю.,**кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

ДО ПИТАННЯ ПРО АКТУАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК МЕТОД СТУДІЙ ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню актуалістичного методу як загальнонаукового методу теоретичного рівня. У статті наведено аналіз поглядів Г.О. Подкоритова, Н.П. Французової, В.А. Глуценка та інших дослідників. Виділено й описано характерні особливості та специфіку лінгвістичного методу як складної логічної одиниці гетерогенного характеру. Згідно з цією концепцією, лінгвістичний метод включає три різні компоненти, а саме онтологічний, операційний і телеологічний. Розкрито зміст цих компонентів у межах актуалістичного методу. У статті узагальнено науковий матеріал із досліджуваної теми.

На основі наведеного матеріалу акцентовано увагу на тому, що операційний компонент актуалістичного методу в працях з лінгвістичної історіографії може бути представлений як сукупність таких прийомів і процедур, як аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого». Підкреслено, що значну роль у лінгвістичній історіографічній дослідженні відіграє порівняння, у зв'язку з чим актуалістичний метод іноді називають методом порівняння. З'ясовано, що прийом порівняння широко використовують для реконструкції минулого в дослідженнях з історії мови. Обґрунтовано ідею про те, що порівняння є провідним універсальним прийомом лінгвістичного порівняльно-історичного методу. Однак застосування цього прийому в актуалістичному методі як методі праць лінгвістичної історіографії спрямування має свою специфіку, яка полягає в тому, що порівнюються не факти певної мови (споріднених мов), а наукові інтерпретації певного лінгвіста (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних мовознавців (і ширше, шкіл, напрямів) того чи іншого періоду. Слід зауважити, що порівняння наукової спадщини різних учених дає змогу розглянути їхню наукову діяльність у контексті розвитку мовознавства, з'ясувати значення наукової творчості кожного з них для сучасної лінгвістичної науки.

Дискусійним залишається питання про опрацювання телеологічного й операційного компонентів актуалістичного методу.

Ключові слова: актуалістичний метод, онтологічний компонент, операційний компонент, телеологічний компонент.

Постановка проблеми. Одним з ключових питань сучасного мовознавства є визначення методів аналізу досліджуваного матеріалу. Методологія визначає світоглядну позицію дослідника та впливає на трактування ним мови загалом. Метод (у широкому сенсі) кваліфікується як спосіб організації пізнавальної і дослідницької діяльності науковця задля студіювання явищ і закономірностей певного об'єкта науки. Науковий метод дає змогу виконати цілеспрямовані пізнавальні дії, зробити вагомі висновки в дослідницькій роботі [1, с. 30].

Актуалістичний метод (актуалізм, метод актуалізму) є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання; він дає змогу найбільш адекватно розкрити предмет дослідження з огляду на історію об'єкта. Цей метод широко використовують у різних науках. Вивчення методу актуалізму є насущною потребою у використанні сучасних знань для пізнання явищ дійсності загалом і у використанні знань про сучасні етапи в розвитку явищ для пізнання майбутніх етапів цих явищ зокрема. Останніми роками в лінгвістиці спостерігається збільшення інтересу до актуалістичного методу. Ми вважаємо, що слід говорити про використання методу актуалізму не тільки в природничих науках, але й у гуманітарних, зокрема в історіографії мовознавства. Ключовим є твердження про те, що без застосування актуалістичного методу неможливе існування історіографії будь-якої науки [2, с. 138]. Безперечно, актуалістичний метод потребує детального аналізу. На нашу думку, метод актуалізму слід вивчати як взагалі, так і конкретно в розвідках з лінгвістичної історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «актуалістичний метод» уперше застосовано до праць із лінгвістичної історіографії В.А. Глуценком у монографії «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» [6, с. 6–7]. Учений дав пояснення методу, охарактеризував його структуру, специфіку.

У працях науковців розв'язуються важливі теоретичні проблеми вивчення актуалістичного методу, зокрема в лінгвістиці, висвітлюються питання його виникнення, всебічного розвитку та функціонування (Г.О. Подкоритов, Н.П. Французова,

В.А. Глущенко). Отже, з'явився певний теоретичний здобуток різноаспектного дослідження методу актуалізму. Водночас аналіз свідчить про те, що більш поглибленого вивчення потребують компоненти цього методу.

Завдання засвоєння матеріалу минулих епох з актуалістичних позицій полягає в тому, щоб аналізувати минуле на основі досягнутого рівня сучасних наукових знань. Метод актуалізму веде думку дослідника до використання сучасного знання під час вивчення минулого й прогнозування майбутнього [7, с. 53].

Метою статті є вивчення актуалістичного методу як загальнонаукового методу теоретичного рівня та як методу праць з лінгвістичної історіографії. Відповідно до поставленої мети передбачаємо вирішення низки завдань, основними серед яких є такі: відстеження розвитку методу актуалізму як методу студій з лінгвістичної історіографії; здійснення лінгвоісторіографічного огляду праць, присвячених вивченню методу актуалізму; розкриття перспектив подальшого вивчення актуалістичного методу.

Виклад основного матеріалу. Питання про актуалістичний метод як загальнонауковий метод теоретичного рівня висвітлено в низці наукових праць (Г.О. Подкоритов, Н.П. Французова). Цей метод базується на тому, що об'єкти, які не стали предметом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх із подібними об'єктами, що потрапили в поле сприйняття й діяльності суб'єкта. Об'єкти вивчають у часі, розвитку, становленні їх як певних систем. Минуле об'єкта досліджується на основі його відбиття в сучасному, і саме в цьому полягає сутність актуалістичного методу.

Інакше кажучи, актуалістичний метод (або метод актуалізму) дає можливість за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити майбутнє. З позиції сучасного легше збагнути історичне минуле. Сучасний, розвинений стан предмета дослідникові пізнати легше, ніж його минулий стан, тому актуалізм є невід'ємною рисою наукового пізнання [1, с. 31].

Цілком закономірно виникає питання про те, чому знання, здобуті під час вивчення процесів, які відбуваються зараз, можна певною мірою перенести на процеси, що відбувалися в минулому. Правомірність такої операції базується на низці закономірностей у розвитку предметів об'єктивного світу [1, с. 31].

Як відзначає Г.О. Подкоритов, на перший план висувається діалектика сучасного й минулого. Будь-який об'єкт, що розвивається, є підсумком його попереднього розвитку. Структура тієї чи іншої системи містить у більш або менш трансформованому вигляді свою власну історію [2, с. 133].

Отже, найвищий ступінь розвитку предмета містить його попередні ступені, тому відтворення в мисленні сутності цього найвищого ступеня є водночас висвітленням його історії [1, с. 31]. Вивчаючи сучасність, ми частково вивчаємо минуле. Актуалістичний підхід до дослідження дійсності не означає суто логічної операції перенесення знань з однієї історичної епохи на іншу. Тут доцільно говорити про вивчення одного й того ж об'єкта в часі, аналіз сталі системи, дослідження її становлення та передбачення деяких тенденцій майбутнього розвитку [1, с. 31].

Актуалістичний метод використовують під час досліджень у широкому колі наук [1, с. 31]. Зокрема, цей метод отримав широке застосування в геології, адже він передбачає наступність минулого й сучасного, тотожність сучасних геологічних процесів стародавнім. За характером сучасних геологічних явищ можна з певним ступенем наближення описати законо-

мірності давніх феноменів. Найефективнішим методом актуалізму виявився в таких галузях геології, як літологія, вулканологія, тектоніка [1, с. 31]. Виникнення актуалістичного методу пов'язане з вивченням саме геологічних явищ. Термін «актуалізм» з'явився в німецькій геологічній літературі у другій половині XIX ст. [1, с. 31].

Значну роль актуалістичний метод відіграє в біологічних дослідженнях. До висновку про те, що рослинність виникла у воді, біологи дійшли завдяки аналізу явищ, які спостерігаються в сучасному рослинному світі [1, с. 31]. У палеонтології, що входить до циклу біологічних наук, метод актуалізму заснований на вивченні сучасних організмів і на реконструкції процесів їх захоронення [1, с. 132, 133].

Аналогічно досліджуються історичні події. Актуалістичний підхід здійснюється як під час оцінювання історичного матеріалу, що вже існує, так і під час оброблення виявленого. Історичні факти усвідомлюються з позиції сучасного знання або за аналогією з тим, що відбувалося в інших країнах, з іншими народами. Це дає змогу глибоко проаналізувати соціальні явища минулого [1, с. 31]. Структура історичного дослідження має певну схему, згідно з якою виокремлені «сліди минулого» підлягають аналізу та інтерпретації на основі сучасних знань про процеси й закономірності, що керують ними [3, с. 173].

Однак слід уникати так званої «асиміляції минулого», що виявляється в модернізації того, що реконструюється як феномен минулого [4, с. 84].

Ми вважаємо найважливішою тезу Г.О. Подкоритова про те, що без застосування актуалістичного методу неможливе існування історіографії будь-якої науки [2, с. 138].

Видається характерним те, що на значущості сучасної оцінки надбань минулого в історіографії науки наголошував В.І. Вернадський. «Будь-яке наукове покоління має критично складати історію науки, і не тільки через те, що змінюються запаси наших знань про минуле, відкриваються документи чи знаходяться нові прийоми відновлення минулого. Ні! Необхідно знов історично йти в минуле, оскільки завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває значення одне й втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає та знаходить в історії відбиття наукових теорій свого часу. Рухаючись уперед, наука не тільки створює нове, але й неминуче переоцінює старе, пережите» [5, с. 112].

Щодо праць із лінгвістичної історіографії термін «актуалістичний метод» уперше було застосовано В.А. Глущенко [6, с. 6–7]. Дослідник спирається на концепцію лінгвістичного методу як складної логічної одиниці гетерогенного характеру; згідно з цією концепцією, лінгвістичний метод включає три різні компоненти, а саме онтологічний, операційний і телеологічний [8, с. 24].

Як належність онтологічного компонента науковому (зокрема, лінгвістичному) методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід. Операційний компонент методу становить сукупність прийомів і процедур, а також методика їх застосування. Телеологічний компонент вміщує мету дослідження [6, с. 12].

Моделюючи структуру актуалістичного методу, В.А. Глущенко відзначив, що онтологічний компонент цього методу містить принципи історизму, причинності й системності як конкретизацію та вияв принципу загального зв'язку явищ [1, с. 31]. На думку вченого, ці принципи охоплюють найважливіші

загальні твердження теорії пізнання, у межах яких об'єкт постає як система взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, що перебувають у безперервному розвитку внаслідок безперервності причинних ланцюгів [6, с. 7]. Ці принципи для актуалістичного методу не є специфічними; вони притаманні лінгвістичному порівняльно-історичному методу [6, с. 7]. У межах онтологічного компонента, як бачимо, відмінностей між зазначеними методами немає [1, с. 31].

Отже, В.А. Глущенко визначив специфіку актуалістичного методу як методу праць з лінгвістичної історіографії у зіставленні з порівняльно-історичним методом, яка полягає в наявності специфічних об'єкта й предмета, у відмінностях в операційному та телеологічному компонентах [6, с. 7]. Це видається нам дуже важливим.

Операційний компонент актуалістичного методу в працях з лінгвістичної історіографії може бути представлений як сукупність таких прийомів і процедур, як аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого» [6, с. 7].

Доцільно розглянути ці прийоми та процедури докладно.

Йдеться про систему конкретних дій, важливе місце серед яких посідає відбір фактів із першоджерел. Цей відбір здійснюється впродовж усього наукового дослідження. Початковий етап пов'язаний з виділенням та збиранням фактів у процесі критики джерела, із зіставленням джерела з іншими авторитетними відомостями. На цьому етапі придатність факту визначається наявністю в ньому інформації, що безпосередньо стосується теми дослідження. Так відбувається аналіз джерел (лінгвістичних текстів) [1, с. 32].

Щодо відбору фактів на наступному етапі дослідження, то він здійснюється залежно від їхньої цінності й важливості для відтворення цілісної картини об'єкта. Завдання відбору на цій стадії полягає у виділенні таких фактів, які можна включити в систему причинних, функціональних, структурних, генетичних зв'язків, при цьому в системі відбивається цілісність дослідження (синтез одержаних даних).

Велику роль в актуалістичному дослідженні відіграє порівняння, у зв'язку з чим актуалістичний метод іноді називають методом порівняння [2, с. 136–137]. Прийом порівняння широко використовують для реконструкції минулого в дослідженнях з історії мови [1, с. 32]. Відомо, що порівняння є провідним універсальним прийомом лінгвістичного порівняльно-історичного методу [9, с. 11]. Проте застосування цього прийому в актуалістичному методі як методі праць лінгвістичної історіографічного спрямування має свою специфіку [1, с. 32]. Вона полягає в тому, що порівнюються не факти певної мови (споріднених мов), а наукові інтерпретації певного лінгвіста (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних мовознавців (і ширше, шкіл, напрямів) того чи іншого періоду [10, с. 9]. Порівняння наукової спадщини різних учених дає змогу розглянути їх наукову діяльність у контексті розвитку мовознавства, з'ясувати значення наукової творчості кожного з них для сучасної лінгвістичної науки [7, с. 7].

Прийом абстрагування полягає у «відволіканні» від певних фактів; цей прийом дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку [1, с. 32]. Він відіграє важливу роль у висвітленні тих чи інших інтерпретацій лінгвістів минулого [1, с. 32]. Так, певне трактування кон-

кретних фактів мови свідчить про загальний підхід лінгвіста до мовних явищ, а іноді про його світогляд [11, с. 32].

Найважливішим операційним елементом актуалістичного методу є процедура історико-наукової реконструкції [1, с. 32]. Її специфіка полягає в тому, що метою лінгвістичної історіографії є реконструкція самого процесу пізнання вченими мовних феноменів. Усвідомлюючи основи актуалістичного пізнання, маємо звернути увагу не тільки на спільність поглядів сучасних мовознавців та їхніх попередників, але й на певні відмінності [1, с. 32]. У працях із лінгвістичної історіографії загальна оцінка надається залежно від того, що нового внесли мовознавці в науку порівняно зі своїми попередниками, яке значення мали їхні праці для свого часу (а не з точки зору сучасного рівня знань) [11, с. 117].

Змістом телеологічного компонента є мета студій із лінгвістичної історіографії.

Висновки. Останніми роками у мовознавстві спостерігається збільшення інтересу до актуалістичного методу. Його вивчення є насущною потребою для пізнання явищ дійсності. Проведений аналіз дає змогу простежити розвиток актуалізму як методу студій із лінгвістичної історіографії, систематизувати наукові здобутки істориків мовознавства. Розв'язано важливі теоретичні проблеми вивчення актуалістичного методу в лінгвістиці, висвітлено питання його всебічного розвитку та функціонування.

Перспективи подальших розвідок ми бачимо в поглибленому вивченні телеологічного та операційного компонентів актуалістичного методу.

Література:

1. Глущенко В.А., Тищенко К.А. Актуалістичний метод у працях з історії українського мовознавства. *Наукові праці. Серія: Філологія. Мовознавство*. 2016. Вип. 266. Т. 278. С. 30–34.
2. Подкорытов Г.А. О природе научного метода : монография. Ленинград : изд-во ЛГУ, 1988. 224 с.
3. Франццова Н.П. Исторический метод в научном познании (вопросы методологии и логики исторического исследования). Москва : Мысль, 1972. 303 с.
4. Кузнецова Н.И. Наука в ее истории (методологические проблемы). Москва : Наука, 1982. 127 с.
5. Вернадский В.И. Очерки и речи. Петроград : Научное химическо-техническое издательство, 1922. Вип. 2. 123 с.
6. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) : монографія / відп. ред. О.Б. Ткаченко. Донецьк : НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 1998. 222 с.
7. Руденко М.Ю. Арго, жаргон і сленг у європейському й американському мовознавстві: історія і сучасний стан дослідження : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 ; Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2019. 22 с.
8. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа : монография. Москва : Наука, 1978. 203 с.
9. Смирницкий А.И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства : материалы к курсам языкознания. Москва : изд-во Московского университета, 1955. 58 с.
10. Роман В.В. Адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті (лінгвістичноісторіографічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 ; Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2018. 20 с.
11. Глущенко В.А., Тищенко К.А. Про актуалістичний метод у лінгвістичних дослідженнях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. Вип. 14. С. 116–118.

Hlushchenko V., Roman V., Rudenko M. On the problem of actualistic method as a method of linguistic historiographic aspect

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of the actualistic method as a general scientific method at the theoretical level. In the article the analysis of views of G.A. Podkorytov, N.P. Frantsuzova, V.A. Glushchenko and other researchers has been done. Specific features and peculiarities of the linguistic method as a complex logical unit of heterogeneous character have been singled out and defined; according to this concept the linguistic method includes three different components: ontological, operational and teleological. The essence of these components within the actualistic method has been disclosed. The paper covers generalized material regarding the investigated problem.

Based on the approach presented in the article, it has been emphasized that the operational component of actualistic method in the works on linguistic historiography can be presented as a combination of methods and procedures, namely, analysis of sources (linguistic texts) and synthesis of obtained facts, comparison, abstraction and logical historical-scientific reconstruction, what in its turn it occupies a central place among the methods and procedures confronting 'the assimilation of the past'. It has been pointed that the method

of comparison plays a significant role while doing linguistic historiographical research; accordingly actualistic method can be called a method of comparison. In this paper it has been presented that the method mentioned above can be widely used to reconstruct the past in the studies of language history. It has been grounded that the method of comparison is considered to be a principal technique of linguistic comparative-historical method. However, the using of this method in the actualistic method as a method of linguistic historiographic aspect has its own specificity which consists in comparing not only the facts of a definite language (related languages), but scientific interpretations of a definite linguist (if an evolution of his view can be observed) and different linguists (linguistic schools, fields of investigation) of this or that period. It must be mentioned that comparing the scientific heritage of different scientists allows us to take into consideration their scientific accomplishments in the context of the developments of linguistics as well as determine the importance of scientific works important for modern linguistics.

In our future research we intend to concentrate on studying the teleological and operational components of the actualistic method.

Key words: actualistic method, ontological component, operational component, teleological component.